

Korte geschiedenis van het Heimansdiorama, en de recente plannen voor verplaatsing/ restauratie van het diorama.

Het Heimansdiorama is genoemd naar de Amsterdamse onderwijzer en natuurkenner Eli Heimans (1861-1914). Eind negentiende eeuw gaf Heimans samen met zijn collega Jac.P. Thijssse de aanzet tot de opbloei van de belangstelling voor de natuur in Nederland. Een verschijnsel dat wel aangeduid wordt met de term 'biologisch reveil'. Heimans en Thijssse legden de basis voor de Nederlandse georganiseerde natuurbeweging en natuurbeschermingsbeweging. Na de plotselinge en onverwachte dood van Heimans, in juli 1914, nam een aantal van zijn vrienden het besluit om de naam van Heimans te laten voortleven. Er moest, zo stelde Thijssse, iets worden gedaan 'in de geest van Heimans'. Hij dacht in de eerste plaats aan de stichting van een volksmuseum voor natuurlijke historie (Brouwer p. 286). Uit een voorlopige Heimans Commissie ontstond op 20 september 1916 de Heimans Stichting. Met als doel: de bevordering van de natuurstudie bij het Nederlandse volk, in het bijzonder bij de jeugd. In het bestuur namen onder anderen Thijssse en Artis-directeur C. Kerbert zitting. De oorlog was inmiddels uitgebroken en de stichting kreeg weinig voor elkaar.

Heimans-museum

Na de oorlog werd het plan weer opgepakt. De Heimans Stichting beschouwde het als een gemis 'dat Amsterdam niet, zoals andere hoofdsteden, Brussel, Londen, enz, kan bogen op het bezit van een volksmuseum voor natuurlijke historie, kosteloos voor het publiek toegankelijk.' (Heimans-nummer Natura mei 1920). Let wel: er waren in Amsterdam wel al twee zoölogische musea, beide aan de rand van Artis. Allereerst het 'Groote Museum' dat halverwege de negentiende eeuw aan de Plantage Middenlaan was verzezen. Boven de ontvangst- en vergaderruimten van Artis werden hier dierskeletten, fossielen en schelpen getoond. Even verderop aan de Plantage Middenlaan stond het Faunagebouw, uit 1868, waar enkele zaaltjes waren ingericht voor de collectie Nederlandse dieren. Maar beide musea, die vorige eeuw werden gesloten, waren alleen voor Artisbezoekers toegankelijk. Bovendien, dit gold vooral voor het Groote Museum en in mindere mate voor het Faunagebouw, waren de tentoonstellingen door de systematische opstelling van de objecten ook minder aantrekkelijk voor het grote publiek. De Heimans Stichting streefde, in navolging van Heimans, naar de oprichting van een aantrekkelijk populair-wetenschappelijke instelling, een volksmuseum als de Senckenberg-stichting te Frankfurt en Museum Natura Docet in Denekamp (Thijssse 1923).

Terwijl de Heimans Stichting zich aan het oriënteren was, beraamden ook Artis en de afdeling zoölogie van de Universiteit van Amsterdam plannen voor nieuwe museumruimte. Bij een overeenkomst van 1892 waren de diercollecties van Artis en de gemeentelijke universiteit samengevoegd en onder de wetenschappelijke leiding gesteld van de hoogleraar zoölogie, Max Weber. Weber en zijn opvolger prof. dr L.F. de Beaufort zochten een locatie voor de zich snel uitbreidende collectie. Gedacht werd aan forse uitbouw van het Aquariumgebouw, waar al enkele museumzalen waren en ook lokalen vrij

zouden komen die door de zoölogen gebruikt werden als snij- en collegezalen. De Heimans Stichting stelde voor om het beoogde museum voor zoölogie en palaeontologie uit te breiden met een botanisch-geologische afdeling, die de naam Heimans Museum zou dragen. Om dit plan, dat de steun kreeg van de gemeente, te realiseren begon de Heimans Stichting in 1920 een actie om geld bijeen te brengen. Er werd op ruime schaal een folder verspreid, De Heimans-Stichting en hare plannen, met een plattegrond van het Natuurhistorisch Volksmuseum, en een oproep om donateur te worden. Door de economische malaise in die tijd kwam van het hele plan (dus ook van de uitbouw van het Aquariumgebouw) niets terecht, maar er werd door de Heimans Stichting wel al een som geld (f 3500.-) bijeengebracht. In 1922 werd in overleg met Artis en gemeente besloten om met dit geld de vroegere ronde collegezaal in het Aquariumgebouw in te richten als diorama (biorama). (HTS: Notulen Heimans Stichting 3 mei 1922) Tegelijkertijd zouden de bestaande zaaltjes in het Aquariumgebouw worden opgeknapt en het geheel zou rechtstreeks toegankelijk zijn voor het publiek. Bezoekers hoefden niet eerst een kaartje voor Artis te kopen. De toegang zou zelfs een dag in de week kosteloos zijn. De Heimans Stichting kreeg van Artis de verzekering dat het diorama blijvend een plaats zou behouden. (HTS: notulen Heimans Stichting 28 april 1923).

Heimans diorama

Het maken van het diorama werd toevertrouwd aan Paul Steenhuizen, de preparateur/fotograaf van Artis die al veel ervaring had met het maken van (kleinere) diorama's. Steenhuizen, een enthousiast vogelaar, was goed bevriend met Thijsse. Het staat nergens zwart op wit, maar het idee om het diorama in te richten als een duinlandschap met vogels, is ongetwijfeld door hen beiden bedacht. Voor het landschap diende het staatsnatuurmonument de Muy op Texel als voorbeeld, de vogelbevolking was gebaseerd op de broedvogels van het Zwanenwater bij Callantsoog, dat toen nog privebezit was. De Gooische schilder W.G.F. Jansen, een navolger van de Haagse School, werd aangezocht om het achterdoek van zes (negen?) meter hoog en ongeveer 36 meter lang te schilderen. Net als Steenhuizen leverde hij voortreffelijk werk.

Op 20 mei 1926 vond in het Aquariumgebouw de officiële opening plaats van het Zoologisch museum en het Heimansdiorama. In zijn toespraak memoreerde Kerbert nog eens de verdiensten van Heimans (Kerbert 1926). Iedereen was opgetogen over het diorama, al merkte Jacob Heimans, de zoon van Eli Heimans, fijntjes op dat zijn vader nooit op Texel was geweest. Met de totstandkoming van het diorama was de zaak voor de Heimans Stichting niet afgedaan. Het werd gezien als de eerste stap naar de verwezenlijking van het ideaal: een groot openbaar natuurhistorisch museum. (Thijsse 1926) In de jaren dertig werden in samenwerking met Artis nieuwe plannen gemaakt maar die werden ook toen niet gerealiseerd.

Het Heimansdiorama vormde jarenlang de belangrijkste attractie van het zoölogisch museum in het Aquariumgebouw (Van Wissen) Op enerlei moment werd het diorama verrijkt met een lichtinstallatie die het mogelijk maakte dag, schemering en nacht in het duin te suggereren. De installatie werd door

supposten bediend die de lichteffecten soms vergezeld deden gaan met 'hartroerende romantische verhalen'. (Van Wissen).

De klimatologische omstandigheden waaronder het diorama bewaard werd, waren bepaald niet ideaal. Er werd aanvankelijk nog met kolen gestookt en roet- en stofdeeltjes daalden jaar in jaar uit op het diorama neer, er trad schade op door lekkage en tocht, de kleuren van planten en dieren verbleekten en insecten en muizen zagen hun kans schoon. Eind jaren zeventig was het diorama in zodanig slechte staat dat het object voor het publiek werd gesloten.

Restauratie

Na de dood van Jac.P. Thijssen, in januari 1945, werd – net als na de dood van Heimans – een comité ter nagedachtenis gevormd, die de basis vormde voor een stichting, de Stichting Dr. Jac.P. Thijssen Fonds. Dit Fonds fuseerde in oktober 1981 met de Heimans Stichting tot de Stichting Heimans en Thijssen Fonds, de voorloper van de huidige Heimans en Thijssen Stichting. Nog voordat de akte bij de notaris was getekend, werd op initiatief van prof. dr Victor Westhoff, voorzitter van de Heimans Stichting die voorzitter werd van de nieuwe stichting, actie ondernomen om het zieltogende diorama van de dreigende ondergang te redden.

In het voorjaar van 1980 diende hij bij het Prins Bernhard Fonds een aanvraag in om het historisch en biologisch monument te laten restaureren. De kosten om voor de duur van anderhalf jaar een preparateur te bekostigen en de materiaalkosten te dekken werden begroot op f 96.000,- Het Instituut voor Taxonomische Zoologie (ITZ), het latere Zoölogisch Museum Amsterdam (ZMA) van de Universiteit van Amsterdam was bereid zorg te dragen voor vers zoölogisch en botanisch materiaal. De restauratie zou begeleid worden door bestuursleden van het Heimans en Thijssen Fonds in samenwerking met Ben van Wissen, hoofd van de tentoonstellingsafdeling van het ITZ, en een tweetal wetenschappers van het instituut.

Nadat het Prins Bernhard Fonds de subsidie conform de begroting had toegezegd, kon medio 1981 met de restauratie worden begonnen. Het werk werd uitgevoerd door de preparateurs A. Walen en Chr. Walen, onder leiding van hun vader H. Walen, de vroegere preparateur van het Zoölogisch Museum. Samen met Van Wissen gingen ze kijken op Texel en in andere duingebieden om nieuwe inspiratie op te doen en foto's te maken. Er werden ook een fotoreportage gemaakt (van details) van het oude diorama. (archieff ZMA-UvA). Tijdens de afbraak van het oude diorama bleek dat, afgezien van het doek, vrijwel niets meer bruikbaar was. Bovendien bleek ook het plafond van de overkoepelende zaal in zo'n slechte staat dat die moest worden opgeknapt. Het achterdoek was weliswaar bedekt met stof, roet en kalk, maar kon met advies van de restauratieafdeling van het Rijksmuseum weer in vroegere glorie hersteld worden. Er werd planten en vogels verzameld waarbij andere uitgangspunten golden dan bij de oorspronkelijke aanleg: minder soorten vogels en aanpassingen in ethologische zin, zoals ideeën van Tinbergen over bedelgedrag (mond. med. P. Bomers). Ook werd grondig uitgezocht op welke manier het materiaal het best geconserveerd konden worden. Ben van Wissen, die in 1996 overleed, heeft over de restauratie een stuk met veel technische details

geschreven, dat nooit is gepubliceerd, maar als manuscript bewaard is door Paul Bomers, vormgever van de tentoonstellingen van het ZMA.

In 1983 was de restauratie gereed. Na een feestelijke opening (publicatie?) werd het diorama weer voor het publiek geopend. Gratis toegang (voor één dag in de week) was er niet meer bij. Al lang (wanneer ?) voor de restauratie was in overleg met Artis en de universiteit besloten de tentoonstellingszalen, en dus ook het diorama, in het Aquariumgebouw alleen toegankelijk te stellen voor de Artisbezoekers. Beginjaren negentig werd het diorama uitgebreid met een installatie met licht- en vogelgeluiden, waarmee gedurende enkele minuten het effect van een duinlandschap bij opgaande en ondergaande zon met de bijpassende vogelgeluiden werd vertoond. De installatie werd aanvankelijk door een suppost bediend, maar was later deels geautomatiseerd. Enige tijd ook door het publiek zelf te bedienen.

Door technische mankementen die door de ingewikkelde constructie van de apparatuur moeilijk te verhelpen bleken, ontstonden er op den duur steeds vaker problemen met het licht en het geluid; de geluidsinstallatie begaf het uiteindelijk helemaal. Daardoor werd het diorama voor de bezoekers minder aantrekkelijk. Als ze al bij het diorama terechtkwamen, want veel Artisbezoekers weten niet eens van het bestaan van het diorama, omdat het gelegen is in een uithoek van het Aquariumgebouw, in een hoekje waar men tegenwoordig haast niet meer komt. Ondanks het feit dat er in 1995 een kleine, maar aantrekkelijke expositie in het halletje en de gang voor het dioramazaaltje is ingericht, getiteld Het biologisch reveil.

Nieuwe plannen

Eind 2008 nam Teo Joling, theatermaker en trouwe Artisbezoeker, contact op met Piet Roos, secretaris van de Heimans en Thijsse Stichting over de desolate toestand van het diorama. Kort daarvoor had Paul Bomers contact opgenomen met ondergetekende (Marga Coesèl, oud-bestuurslid H&T Stichting) over de verlichting van het diorama. Hij had al een offerte laten maken voor het opknappen van het licht. (firma H&B bv, hr S.J. Holzhauzen, dd. 05-08-2008, begroting 8.000 euro). Na onderlinge besprekingen tussen Joling, Bomers, Roos en Coesèl werd het Amsterdamse bedrijf Rapenburg Plaza (lichtontwerp en mediasturing) gevraagd een raming te maken voor het maken van een geavanceerde installatie van licht en geluid met gebruik van mediasturing. Juni 2009 overlegde Rapenburg Plaza een gedetailleerde offerte, begroting ruim 59.000 euro. Kort daarna (september 2009?) namen de UvA en Artis het besluit dat het beheer van het hele Aquariumgebouw, inclusief zoölogisch museum en diorama, werd overgedragen aan Artis. Dit had te maken met het feit dat de afdeling Taxonomische Zoologie van de UvA naar Naturalis in Leiden zou gaan.

In oktober hadden Roos en Coesèl, namens de H&T Stichting, een gesprek met Artishoogleraar Erik de Jong over het plan van Artis om het Groote Museum te laten restaureren en de mogelijkheid het Heimansdiorama te verplaatsen naar dit nieuwe museum. Het zou daar onderdeel kunnen uitmaken van het verhaal Nederland-laagland. Besloten werd om onderzoek te doen naar de huidige staat

van het diorama, de kosten van restauratie, verplaatsing etc en de literatuur en archiefmateriaal. Overleg met Bomers leverde op dat naar zijn idee het dioramadoek waarschijnlijk nog wel te restaureren valt, maar dat het interieur weer volledig opnieuw moet worden opgebouwd. Verhuizing naar het Groot Museum is aantrekkelijker dan het 'alleen maar' restaureren op de oude locatie. Bomers nam vervolgens contact op met de gebroeders Walen. Zij bleken in principe bereid het diorama opnieuw te willen inrichten (de opbouw zou worden uitgevoerd door een timmer- of decorbedrijf).

In maart 2010 voerden Bomers, Roos, Juliet Oldenburger (opvolger van Roos als secretaris van de HTS) en Coesèl in Artis overleg met De Jong. (verslag Oldenburger).

Aangezien de gereedkoming van het Groot Museum nog wel drie tot zes jaren kan duren, lijkt belangrijk dat het diorama in de tussentijd naar behoren wordt onderhouden en dat de lichtinstallatie op eenvoudige wijze wordt hersteld. Besloten werd dat De Jong zal onderzoeken of hier geld voor te vinden is. Tevens werd besloten dat ondergetekende op zoek zal gaan naar documentatie en op basis daarvan de geschiedenis van het Heimansdiorama zal beschrijven. Hetgeen hierbij is gebeurd.

Marga Coesèl, juni 2010